

Katarzyna Smoter
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

O potrzebie wspierania rozwoju kompetencji międzykulturowych i medialnych w kształceniu nauczycieli – w poszukiwaniu rozwiązań

KEYWORDS

intercultural competence, media competence, teacher

ABSTRACT

Smoter Katarzyna, *O potrzebie wspierania rozwoju kompetencji międzykulturowych i medialnych w kształceniu nauczycieli – w poszukiwaniu rozwiązań* [On the need to support the development of intercultural and media competences in the education of teachers – in search of solutions]. *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja* nr 2(14) 2018, Poznań 2018, pp. 99–109, Adam Mickiewicz University Press. ISSN 2300-0422. DOI 10.14746/kse.2018.14.8.

Today, a characteristic feature of life is contact (direct or via media) with “otherness” and the “Other” – ethnically, religiously, nationally. The issue of the links between multiculturalism and the media is essential for education, but it does not seem to be sufficiently taken into account in the formal education of teachers. Therefore, the article addressed the issue of shaping media competences and intercultural competences of teachers, indicating the need to include both these issues in an integral manner. It has become important to consider the dimensions of these competences – cognitive, pragmatic and emotional – as well as to show the issues that should be present in the education of teaching staff. This type of approach seems to meet the requirements relating to the dynamically forming “knowledge-based society and “multicultural society”.

Troską środowisk akademickich powinno stać się chronienie cennych tradycji i dotychczasowego dorobku, ale jednocześnie intensywne poszukiwanie i wykorzystanie szans pojawiających się w naszych czasach

(Lewowicki, 2004: 48)

Obserwacje zmian dokonujących się we współczesnym społeczeństwie pozwalają zauważyć odchodzenie od porządku monolitycznego i powstawanie nowego ładu, w którym istnieją różne formy odmienności (Ziółkowski, 2006: 184, Mariański 1997: 37). Charakterystyczną cechą życia społecznego staje się częsty kontakt z „innością”, ujawniającą się w sferze wyglądu zewnętrznego, języka, wierzeń religijnych, tradycji czy obyczajowości. Rozpoznanie i wartościowanie tej różnorodności jest możliwe nie tylko podczas bezpośrednich kontaktów, ale i za pośrednictwem środków masowego przekazu które udostępniają, przetwarzają bądź kreują oraz większą część rzeczywistości (Kluszczyński, 2001: 75). Uwzględnienie tego faktu jest istotne w refleksji dotyczącej konsekwencji oddziaływania współczesnych procesów społeczno-kulturowych na sposób myślenia i działania ważnych „aktorów” różnych elementów systemów edukacyjnych. W specyficzny sposób sytuacja ta wydaje się dotyczyć osób przygotowujących się do zawodu pedagoga i nauczyciela. Jak zauważa Ewa Wysocka, „(...) pedagog, chcący skutecznie oddziaływać na młode pokolenie, musi rozumieć świat, w którym żyje (...), jego potencjalność i zmienność, (...) tu i teraz i w przyszłości” (2012: 21). Zastana sytuacja staje się zatem czynnikiem wymuszającym kształtowanie nowych kompetencji, wśród których szczególną rolę odgrywają kompetencje międzykulturowe. Istotność ich rozwijania zauważa między innymi Josef Huber, który zwraca uwagę, że to właśnie te kompetencje pozwalają „(...) dostrzec i poznać przyczyny niektórych najbardziej uciążliwych problemów, nękających współczesne społeczeństwa” (Huber, 2014: 8). Znaczące stają się tutaj także kompetencje medialne, albowiem kluczową perspektywą organizacji szkoły i pracy nauczyciela jest współcześnie społeczeństwo informacyjne (Cichocki, 2008). Wiąże się to z przenikaniem mediów do wszystkich środowisk wychowawczych i pozostawianiem przez nie ważną agendą służącą kształtowaniu społecznych opinii, postaw i przekonań.

W niniejszym artykule odniosę się do kwestii kształtowania kompetencji medialnych i międzykulturowych przyszłych nauczycieli ze wskazaniem na konieczność ujęcia obu tych zagadnień w sposób integralny. To podejście wydaje się odpowiadać wymaganiom wynikającym ze współczesnych przeobrażeń społecznych, dynamicznie tworzącego się „społeczeństwa wiedzy” i „społeczeństwa wielokulturowego”.

Kompetencje międzykulturowe i medialne

Termin „kompetencje” może być definiowany jako zakres czyjejś wiedzy, umiejętności i doświadczenia (<https://sjp.pl/kompetencja>, dostęp: 11.12.2017). Maria Czerepaniak-Walczak określa kompetencje jako szczególną właściwość, łączącą się

z demonstrowaniem na wyznaczonym przez społeczne standardy poziomie umiejętności adekwatnego zachowania się, świadomość potrzeb i konsekwencji takiego zachowania oraz przyjęcie na siebie odpowiedzialności za nie (1995: 135–137, zob. też Paśko, 2016: 110). Kompetencje powinny być uświadamiane przez człowieka; mogą być kształtowane przez wyuczenie, możliwe do zaobserwowania przez innych i powtarzane (Paśko, 2016: 110). Ogół tych charakterystyk może być odnośzony do zagadnienia kompetencji istotnych w kształceniu akademickim. Wśród nich wskazać można na kompetencje: interpersonalne, motywacyjne i poznawcze (Blasi, 1999: 29; Krajewska, 2003). Oprócz nich wyróżnia się także kompetencje „pomocnicze”, takie jak, między innymi: kreatywność i inicjatywę, zdolność do pracy zespołowej, zdolność krytycznego myślenia, dobry poziom umiejętności w zakresie technologii informatycznych oraz wrażliwość kulturową i świadomość międzynarodową (Blasi, 1999). Szczególną uwagę poświęcę dwóm z ostatnich tu wymienionych kompetencji „pomocniczych” – ujmowanych dalej jako kompetencje międzykulturowe i medialne.

Pierwsze z wcześniej przytoczonych – kompetencje międzykulturowe – są uznawane za jeden z komponentów „międzykulturowego uczenia się”, które różnicowane jest w literaturze przedmiotu na cztery stadia:

- 1) poszerzanie wiedzy dotyczącej „obcej” kultury;
- 2) identyfikowanie struktur myślenia przedstawicieli kategorii „Innych” uznawanych za „nosicieli” znaczeń odmiennej kultury;
- 3) nabywanie kompetencji do międzykulturowego działania;
- 4) opanowanie reguł, które umożliwiają orientację w zróżnicowanych uwarunkowaniach kulturowych i odbiór zachowań typowych dla określonej kultury (Szczurek-Boruta, 2013: 100).

Z kolei Michael Byram (1997: 53–65, za: Szczurek-Boruta, 2013) rozumie kompetencje międzykulturowe nieco inaczej. Według niego w ich skład wchodzi następujące obszary:

- 1) wiedza (*knowledge*) – informacje na temat świata, umożliwiające adaptację do zmieniających się warunków oraz znajomość wytworów kultury i praktyk w kontekście własnym i osoby, z którą podejmuje się kontakt;
- 2) świadomość (*awareness*) różnic i podobieństw istniejących między kulturami oraz złożonych procesów, które mają miejsce podczas interakcji społecznych;
- 3) umiejętności (*skills*) „przyglądania się” rzeczywistości, komunikacji, interpretacji i ustalania wzajemnych powiązań, a także analizowania kultur (w kontekście historycznym, geograficznym i społecznym);
- 4) postawy (*attitudes*) implikujące gotowość komunikacyjną, między innymi dociekliwość, otwartość, gotowość do wyzbycia się uprzedzeń, tolerancję.

Kompetencje międzykulturowe można rozpatrywać także, odwołując się do trzech powszechnie uznawanych wymiarów edukacyjnych:

- 1) poznawczego (wiedzy): „Uczyć się, aby wiedzieć”. W związku z tym niezbędne są wszelkie informacje, które w środowisku wielokulturowym pomagają wzbudzić zrozumienie i wzajemny szacunek. Wymaga to, z jednej strony, posiadania wiedzy faktograficznej na temat istotnych w danej kulturze wartości i norm, tradycji, religii, dzieł sztuki („Kultura przez duże K”), życia codziennego i nawyków („kultura przez małe k”). Z drugiej strony, łączy się to z nabywaniem wiedzy strategicznej, niezbędnej w spotkaniach międzykulturowych (odnosi się to do reguł uzewnętrzniania kulturowej tożsamości, wyjaśniania nieporozumień i błędnych interpretacji, radzenia sobie z konfliktami, uczenia się wzajemnej współpracy itd.);
- 2) emocjonalnego (postawy): „Uczyć się, aby być”. Edukacja międzykulturowa powinna w swych założeniach pogłębiać świadomość własną i zrozumienie własnego zaplecza kulturowego. Jednocześnie musi kształtować postawy wyrażające szacunek i tolerancję dla „inności i innych”, a także równości i prawa każdego człowieka do odmienności;
- 3) praktycznego (umiejętności): „Uczyć się, aby działać”. W kontekście edukacji międzykulturowej należy rozwijać umiejętność wykorzystania wiedzy faktograficznej lub strategicznej w sytuacjach, w których trzeba pokonywać problemy międzykulturowe oraz wspólnie wykonywać często złożone zadania (Neuner, 2014: 30).

Wszystkie te komponenty powinny implikować realizację idei „Uczyć się, aby żyć wspólnie”, co ukazywałoby globalny kontekst współlistnienia z „Innymi”. W rozumieniu tej kompetencji użyteczny staje się także model kulturowego doświadczenia (*The Cultural Experience*) Patricka R. Morana (2001), który zakłada, że owo doświadczenie odbywa się na czterech poziomach: *Knowing About; Knowing How; Knowing Why; Knowing Oneself* (Moran, 2001: 39). Rozpoznawanie wszystkich z wymienianych tu kontekstów staje się warunkiem kształtowania wielowymiarowych stosunków z „Innymi”.

W odniesieniu do kształtowania się tych kompetencji można także zwrócić uwagę na trzy zasady pomocne w podejmowanych w ramach edukacji międzykulturowej działaniach. Stają się nimi, przede wszystkim (Neuner, 2014: 31 za: *Intercultural education: managing diversity, strengthening democracy. Adopted texts and report*, 2003: 36):

- 1) koncentracja na różnicach, a nie cechach wspólnych, co należy rozumieć jako otwartość na „inne” i „nieznane”;

- 2) relatywizm kulturowy (równość kultur), który informuje, że nie można wykorzystywać wartości i norm jednej kultury do oceny innych kultur;
- 3) wzajemność – wymiany, interakcje i wzajemne zaufanie funkcjonujące między różniącymi się podmiotami.

Nieco inaczej operacjonalizowane są w literaturze przedmiotu kompetencje medialne. Podejmując się ich opisu, warto odnieść się na początku do funkcji pełnionych przez współczesne media. Do najważniejszych z nich należą:

- funkcje kulturotwórcze – upowszechnianie różnorodnych treści (łączone nierzadko z procesem udostępniania i wyjaśniania – spełniająca funkcję eksplikacyjną i kompensacyjną);
- funkcja stymulująca, polegająca zarówno na pobudzaniu odbiorców do aktywniejszego odbioru treści emitowanych z ekranu, jak i na zachęcaniu ich do pełniejszego uczestnictwa w kulturze;
- funkcja wzorcotwórcza, wiążąca się z propagowaniem określonych stylów życia, wzorów działania, ideałów, do których należy dążyć;
- funkcja interpersonalna, dzięki której stworzona została szansa poznania życia odległych krajów i ludzi z różnych kręgów kulturowych (Gajda, 2002: 43–46).

Ogół tych aspektów ukazuje wielość pól oddziaływania współczesnych mediów, które stają się dziś nieodłącznym towarzyszem ludzkiego życia. Możliwy obecnie właściwie nieograniczony dostęp do informacji, niosący za sobą zarówno szanse, jak i zagrożenia, wymaga kształtowania kompetencji medialnych, rozumianych jako harmonijna kompozycja *wiedzy, rozumienia, wartościowania i sprawnego posługiwania się mediami* (Strykowski, 2004: 33). Przed edukacją medialną stawia się zwykle dwa cele ogólne, nawiązujące do dwóch komponentów terminu *media*, tj. komunikatów medialnych – co wiąże się z przygotowaniem do świadomego, krytycznego i wartościującego odbioru i – coraz częściej: tworzenia wszelkiego rodzaju komunikatów (przekazów) medialnych (cel kulturowy) oraz przygotowania do sprawnego posługiwania się mediami ujmowanymi jako narzędzia zróżnicowanej pracy intelektualnej (w tym względzie media będą ujmowane jako środki komunikowania i formy uczenia się. Cel ten określamy jako technologiczny lub narzędziowy) (Strykowski, Kąkolewicz, Ubermanowicz, 2008).

Twórcy raportów przygotowywanych na zlecenie UNESCO wskazują, że media mogą odgrywać istotną rolę w procesie ochrony wartości, a także czynienia przystępnymi wartości różnorodnych kultur. Mogą także sprzyjać realizacji współpracy i międzynarodowej wymianie kulturalnej. Współcześnie rozwijane techniki komunikacyjne mogą także ułatwiać podejmowanie ponadnarodowych dyskusji wokół najistotniejszych problemów świata, związanych między innymi z pokojowym współistnieniem, ochroną praw jednostki, przeciwdziałaniem jej

dyskryminacji na różnych polach, a także międzynarodową współpracą gospodarczą. Rozwijane na tej podstawie inicjatywy mogą odgrywać również istotną rolę w realizacji i powodzeniu różnego rodzaju globalnych projektów edukacyjnych, służących wychowaniu dla pokoju – możliwego dzięki poznawaniu i rozumieniu innych kultur w kontekście kultury własnej (Kubiszyn, 2007: 84; Golka, 1997).

Kompetencje medialne i kompetencje międzykulturowe w kształceniu nauczycieli – obszary możliwych powiązań

Jak wynika z powyższego opisu, oba rodzaje kompetencji stają się współcześnie znaczące w kształceniu nauczycieli. Szczególnie cenne wydaje się zaakcentowanie pewnych powiązań wyodrębniających się między nimi. Można nawet odnieść wrażenie, że w opracowaniach budujących warsztat pracy służący kształtowaniu kompetencji międzykulturowych nauczycieli dużą wagę przywiązuje się do rozwijania i przekazywania narzędzi dotyczących funkcjonowania w szkole dzieci obcojęzycznych lub sposobów zapobiegania wykluczeniu uczniów „Innych” – narodowościowo, etnicznie, językowo w przestrzeni szkoły. Tymczasem wydaje się, że zagadnienie powiązań wielokulturowości i mediów nie jest w dostatecznym stopniu uwzględniane. W związku z tym warto wskazać pewne postulaty dla praktyki pedagogicznej. W tym względzie integralne kształtowanie kompetencji międzykulturowych i medialnych nauczycieli mogłoby zakładać, przy uwzględnieniu aspektów – poznawczego, pragmatycznego i emocjonalnego, tak rozumiane wymiary:

- poznawczy (wiedza): „Uczyć się, aby wiedzieć” – nabywanie wiedzy na temat różnorodności społeczno-kulturowej i praktyk kulturowych podejmowanych przez różne grupy oraz sposobu prezentacji grup mniejszościowych i realizowanych przez nich praktyk i w mediach (Gdzie poszukiwać tego typu informacji? W jaki sposób dokonywać analizy i selekcji tych komunikatów?);
- emocjonalny (postawy): „Uczyć się, aby być” – implikujące gotowość do komunikacji z „Innymi”, między innymi dociekliwość, otwartość, chęć wyzbycia się myślenia opartego na uprzedzeniach (Jakie postawy może wyzwalać kontakt z „Innymi”, a także określonymi komunikatami medialnymi na ich temat? Jakie zasoby mogą stać się szczególnie przydatne w kształtowaniu otwartości wobec „Innych”?);

- praktyczny (umiejętności): „Uczyć się, aby działać”; interpretacja powiązań istniejących między kulturami (obrazowanymi także w różnorodny sposób w mediach) oraz ustalenie znaczenia tych powiązań dla praktyki pedagogicznej, planowanie i realizacja zajęć dotyczących zagadnień wielokulturowości i edukacji antydyskryminacyjnej z uwzględnieniem kompetencji medialnych, opracowywanie i promocja projektów, programów, kampanii i innych inicjatyw międzykulturowych w Internecie (zwłaszcza w mediach społecznościowych); podejmowanie działań „dla Innych” i „z Innymi”, reagowanie na przypadki dyskryminacji, także tej uobecniającej się w środkach masowego przekazu.

W tym kontekście także przytaczane wcześniej „stwierdzenia – klucze”: *Knowing About, Knowing How, Knowing Why, Knowing Oneself* powinny być rozpatrywane w odniesieniu do konkretnych zagadnień, które – odzwierciedlane w medialnej przestrzeni – dotyczą kluczowych wątków dotyczących relacji z różniącymi się od nas podmiotami. W związku z tym otaczająca rzeczywistość powinna nie tylko inspirować, ale i wymuszać podejmowanie w kształceniu pedagogicznym następujących tematów:

- *Internet jako narzędzie służące indoktrynacji i „ekstremizmowi kulturowemu”* (Wawrzak-Chodaczek, Urbanek, 2015: 50). Rodzić może to następujące pytania: Jakie są konsekwencje funkcjonowania takich, jak wyżej określone, przekazów dla relacji z „Innymi”? Jak kreowany jest w mediach wizerunek przedstawicieli grup odmiennych między innymi religijnie, etnicznie, narodowościowo? W jaki sposób reprezentanci tych mniejszości są postrzegani przez dzieci, młodzież i dorosłych?
- *Internet jako miejsce wielorakich wykluczeń*. Prowokuje to poszukiwanie odpowiedzi na następujące pytanie: Dlaczego, zarówno „w realu”, jak i w środowisku medialnym premiowani są przedstawiciele pewnych grup, a inni są pomijani lub negatywnie wartościowani?
- *„Inność” jako element wykorzystywany w reklamie (shockvertising)*. Tutaj warto z kolei podjąć refleksję: Jaką (jakie) funkcję (funkcje) pełni w przekazach reklamowych „Inny”? Jakie konsekwencje dla postrzegania przedstawicieli tych grup może nieść ich medialna prezentacja?
- *Cyberspołeczności „prointegracyjne” i wykluczające wobec „Innego” i „inności”*. Możemy tutaj zastanawiać się, jaką funkcję pełnią one dla członków tych grup. Jakie konsekwencje implikuje uczestnictwo w tych wirtualnych społecznościach? Jakie potrzeby uczestników wirtualnej przestrzeni mogą być zaspokajane na ich gruncie? Które e-społeczności – ze względu na swój edukacyjny potencjał – mogą być wykorzystane do realizacji ważnych celów edukacji międzykulturowej i antydyskryminacyjnej?

- *Eskalacja treści o charakterze ksenofobicznym i rasistowskim w mediach (mowa nienawiści)*, na przykład promocja islamofobicznych haseł, często w postaci „wirusowo” przekazywanych obrazków – memów. Można odnieść się tu do następujących problemów: Jaki sens i znaczenie mają takie przekazy dla użytkowników sieci? W jaki sposób przeciwdziałać mowie nienawiści obecnej w mediach? Jakie strategie i narzędzia zapobiegania temu zjawisku oferuje rzeczywistość wirtualna?
- *Transmisja znaczeń międzykulturowych w programach podróżniczych i opowiadających o turystyce*. Można tu podjąć następujące kwestie: W jaki sposób przedstawiane są na ich gruncie kultury „obce” i „egzotyczne”? Które z tych audycji podejmują wysiłek burzenia paternalistycznego układu stosunków międzykulturowych?
- *Uczniowie prześladowani za swoją „inność” (wynikającą między innymi z odmienności religijnej, narodowej, etnicznej) w placówkach edukacyjnych – przeniesienie przemocy do „realu” – sfery offline (media postrzegane jako narzędzie i przestrzeń wykluczania rówieśniczego)*. Warto odnieść się tutaj przede wszystkim do następującego zagadnienia: W jaki sposób zapobiegać i zmniejszać zasięg dyskryminacji w szkole i poza tą przestrzenią? (zob. Gawlicz, Rudnicki, Starnawski, 2015).

Podjmowanie takich, jak tu przedstawione, wątków może przysłużyć się pełniejszemu rozwojowi wyżej wymienianych kompetencji u nauczycieli. Ich konsekwencjami powinno stać się monitorowanie i diagnoza poziomu rozwoju kompetencji międzykulturowych i medialnych wychowanków. Łączy się to także z próbą odpowiedzi na pytania: Jak przedstawia się poziom wiedzy uczniów na temat „Innych”? Z jakich źródeł informacji korzystają? Czy uczestniczą w programach/projektach wiążących się z rozwijaniem tych kompetencji? A jeśli nie – jakie bariery przeszkadzają w realizacji takich działań? Jakie zasoby można tu wykorzystać? Na ile podejmowane teraz i w przyszłości działania okazują się skuteczne i odpowiadające zapotrzebowaniu uczniów?

Ogół tych zagadnień może i powinien być rozwijany przez kandydatów na nauczycieli podczas formalnego kształcenia akademickiego. Kształtowanie tych kompetencji powinno mieć miejsce podczas konwersatoriów i ćwiczeń, w trakcie których tworzona będzie przestrzeń do dyskusji na temat aktualnych zagadnień medialnej socjalizacji w odniesieniu do kształtowania wizerunków „obcych” i „innych” kultur. Znajdować powinno to swój wyraz także między innymi w zajęciach warsztatowych dotyczących kreatywnego stosowania technologii informacyjnych w pracy pedagogicznej, z uwzględnieniem kwestii „wielokulturowej zawartości treściowej” współczesnych mediów. Warto podkreślić, że niebagatelną rolę od-

grywa tu jednak również podejmowanie indywidualnego wysiłku uczestnictwa w projektach, programach, kampaniach, prelekcjach, wystawach i innych działaniach rozwijanych w środowisku lokalnym między innymi przez organizacje pozarządowe. Przyglądając się ich tematyce, można zauważyć, że podejmowane na ich gruncie zagadnienia wydają się coraz częściej wyrazem krytycznego myślenia na temat powiązań między wielokulturowością a mediami.

Warto tu także nawiązać do koncepcji rozwoju kompetencji międzykulturowych obecnej w programach szkoleniowych. Przy założeniu wzbogacenia ich o „komponent medialny” powinny one zawierać następujące składniki:

- W wymiarze emocjonalnym: promowanie empatii, rozwijanie świadomości i wrażliwości na kwestie związane z międzykulturowością i wielokulturowością, także tą obecną i promowaną w mediach. Warto tu zaakcentować istotny wymiar edukacji międzykulturowej, jakim jest transkulturowy proces wzajemnego uczenia się – doświadczenie obejmujące całość życia, które umożliwi zdobycie narzędzia rozumienia, oddziaływania na środowisko, uczestnictwo i współpracę z innymi (Szczurek-Boruta, 2011: 158);
- w wymiarze poznawczym: pogłębianie wiedzy i zrozumienia zagadnień międzykulturowych przekazywanych przez różne podmioty, także radio, Internet, prasę i telewizję;
- w wymiarze pragmatycznym: rozwijanie praktyki indywidualnej: skuteczności, wydajności i uczciwości działań podejmowanych w warunkach międzykulturowych – znacząca staje się tutaj obserwacja tych działań podejmowanych przez różne podmioty, także kontaktów międzykulturowych w mediach;
- w wymiarze współpracy: wspieranie przejścia od podejmowania praktyki indywidualnej do szerszej ujętej działalności kształtującej praktykę społeczną (Neuner, 2014: 37).

Te nabierające coraz większego społecznie znaczenia kwestie powinny towarzyszyć nie tylko podejmowanym przez nauczycieli codziennym wyborom, ale i organizacji ich zawodowych działań. Znaczące pedagogicznie staje się ciągle poszukiwanie strategii i metod wychowawczych pomocnych w kształtowaniu opisywanych tu kompetencji w stopniu dostosowanym do potrzeb i oczekiwań zaangażowanych w ich rozwijanie grup.

Jak zauważa P. Blasi, „aby utrzymać się przy życiu i rozwijać w społeczeństwie wiedzy, potrzebujemy pomocy odpowiednich jednostek o silnych umiejętnościach interpersonalnych (...) Ekspert czy profesjonalista, który nie jest wrażliwy na innych (...), jest bardziej przeszkodą niż pomocą...” (Blasi, 1999: 29). Według UNESCO to właśnie na szkole – jednej z najważniejszych instytucji społecznych –

sposzczywa zadanie rozwijania potencjału uczniów poprzez przekazywanie wiedzy, jak również kształtowanie kompetencji, postaw i wartości umożliwiających im pełne uczestnictwo w życiu społeczeństwa (*UNESCO Guidelines on Intercultural Education* 2007, Brotto, 2014: 11). Czy w coraz bardziej różnicującym się świecie nauczyciele i pedagodzy mogą rozwijać te kompetencje u swoich wychowanków, samemu nie dbając o ich kształtowanie i stałe pogłębianie „autorefleksji międzykulturowej”?

Literatura

- Blasi P. (1999). *The task of institutions of higher education in the new Europe*. [W:] W.Z. Hirsh, L.E. Weber (eds). *Challenges Facing Higher Education at the Millenium*. Oxford, New York, Tokyo.
- Brotto F. (2014). *Edukacja międzykulturowa a uznawanie osiągnięć*. [W:] J. Huber (red.) *Kompetencje międzykulturowe dla wszystkich. Przygotowanie do życia w różnorodnym świecie*. Warszawa,
- Byram M. (1997). *Cultural studies and foreign language teaching*. [W:] S. Bassnett (ed.). *Studying British Cultures. An Introduction*. London.
- Cichocki A. (2008). *Wymiary kompetencji informacyjno-medialnych nauczyciela*, [W:] J. Izdebska, *Media elektroniczne w życiu dziecka w kontekście wartości wychowawczych oraz zagrożeń*. Białystok.
- Czerepaniak-Walczak M. (1995). *Kompetencje emancypacyjne młodzieży w perspektywie pedagogicznej*, „Człowiek i Społeczeństwo”, t. 13.
- Dziewięcka-Bokun L. (2010). *Inny poza systemem społecznym, czyli o przyczynach ekskluzji społecznej*. [W:] L. Dziewięcka-Bokun, A. Śledzińska-Simon (red.). *Społeczeństwo wobec Innego. Kategoria Innego w naukach społecznych i życiu publicznym*. Toruń.
- Gajda J. (2002). *Media w edukacji*. Kraków.
- Gawlicz K., Rudnicki P., Starnawski M. (red.). (2015). *Dyskryminacja w szkole. Obecność nieusprawiedliwiona. O budowaniu edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej w Polsce. Raport z badań*. Warszawa.
- Golka M. (1997). *Oblicza wielokulturowości*. [W:] M. Kempny, A. Kapciak, S. Łodziński (red.). *U progu wielokulturowości*. Warszawa.
- Huber J. (red.). (2014). *Kompetencje międzykulturowe dla wszystkich. Przygotowanie do życia w różnorodnym świecie*. Warszawa.
- Intercultural education: managing diversity, strengthening democracy. Adopted texts and report*. (2003). Athens.
- Jarymowicz M. (1999). *Poznać siebie – zrozumieć innych*. [W:] J. Koziński (red.). *Humanistyka przełomu wieków*. Warszawa.
- Kluszczyński R. (2001). *Społeczeństwo informacyjne, cyberkultura, sztuka multimedialna*. Kraków.
- Krajewska A. (2003). *Wyzwania wobec uniwersytetu XXI wieku*. [W:] A. Ładyżyński, J. Raińczuk (red.). *Uniwersytet – między tradycją a wyzwaniami współczesności*. Kraków.
- Kubiszyn M. (2007). *Edukacja wielokulturowa w środowisku lokalnym. Studium teoretyczno-empiryczne na przykładzie Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie*. Toruń.
- Mariański J. (1997). *Religia i Kościół między tradycją i ponowoczesnością. Studium socjologiczne*. Kraków.

- Moran P.R. (2001). *Language and culture*. [W:] *Teaching Culture: Perspectives in practice*. Boston.
- Neuner G. (2014). *Edukacja międzykulturowa i jej wymiary*. [W:] J. Huber (red.). *Kompetencje międzykulturowe dla wszystkich. Przygotowanie do życia w różnorodnym świecie*. Warszawa.
- Paško I. (2016). *Rozważania o kompetencjach pedagogicznych nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej*. „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” vol. 4 1 (7).
- Strykowski W. (2004). *Kompetencje medialne: pojęcie, obszary, formy kształcenia*. [W:] W. Strykowski, W. Skrzydlewski (red.). *Kompetencje medialne społeczeństwa wiedzy*. Poznań.
- Strykowski W., Kąkolewicz M., Ubermanowicz S. (2008). *Kompetencje nauczycieli edukacji medialnej*. „Neodidagmata” 29/30.
- Szczurek-Boruta A. (2011). *Szkolnictwo wyższe a teoria, modele badań i praktyka edukacji międzykulturowej*. [W:] T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta (red.). *Edukacja międzykulturowe – dokonania, problemy, perspektywy*. Toruń.
- Szczurek-Boruta A. (2013). *Nauczyciele i kształtowanie kompetencji międzykulturowej uczniów*. „Pogranicze. Studia Społeczne” t. XXI (2011535).
- UNESCO *Guidelines on Intercultural Education*. (2007). Paris.
- Wawrzak-Chodaczek M., Urbanek A. (2015). *Wybrane nowe trendy w badaniach nad mediami z perspektywy pedagogiki międzykulturowej*. [W:] M. Tanaś, S. Galancik (red.). *Cyberprzestrzeń Człowiek Edukacja*, t. 1: *Cyfrowa przestrzeń kształcenia*, Kraków.
- Ziółkowski M., (2006). *Zmiany systemu wartości*. [W:] Wasilewski J. (red.). *Współczesne społeczeństwo polskie – dynamika zmian*. Warszawa.